

VRNITEV KOROŠKIH IZSELJENCEV JULIJA 1945 IN VPRAŠANJE
O POVRAČILU VOJNE ŠKODE

TONE ZORN

Vprašanje za nacizma izseljenih koroških Slovencev (več o tem glej v Kroniki, 1966, str. 73—82 in 133—140) je z zmago nad hitlerizmom leta 1945 dobilo novo vsebino. S tem trenutkom se je namreč vključilo v širši kompleks koroškega vprašanja, ki je našlo svoj razplet v sklenitvi avstrijske državne pogodbe 15. maja 1955 in svoj dokončni izraz s povrnitvijo škode, ki so jo pregnani Slovenci kakor tudi slovenske kulturne in gospodarske organizacije v celoti prejele šele konec leta 1962. V ozadju tega dogajanja je bilo namreč neposredno ob koncu druge svetovne vojne na avstrijski strani spoznanje, da utegne prav vprašanje o poskusu izselitve koroških Slovencev leta 1942 podkrepiti pričakovano odprtje koroškega vprašanja v mednarodni javnosti. V tem duhu je tudi treba razumeti izjavo začasne koroške deželne vlade, formirane v noči od 7. na 8. maj 1945,¹ o vrnitvi za nacizma zaplenjenega premoženja izseljenim Slovincem.² To izjavo je naslednji mesec (11. junija) posvetovalni koroški deželni odbor razširil še z obljubo o odškodovanju slovenske manjšine za krivice, storjene v dobi nacizma.³ Ustanovil naj bi se še poseben urad za izseljence, v katerem bi bil tudi zastopnik Slovencev (imenoval bi ga posvetovalni deželni odbor), z nalogo, da repatriira izseljence na njihovo posest. Zdi pa se, da britanska zasedbena oblast tega predloga ni osvojila.⁴

Bolj zapleteno pa se je pokazalo izseljensko vprašanje po vrnitvi izseljencev v domovino. Ob tem jih je najbolj prizadelo dejstvo, da so skušale britanske zasedbene oblasti preprečiti njihovo vrnitev na Koroško, ker so jih imeli za pripadnike nemške narodnosti — volksdeutscherje. Pri tem imamo v mislih dogodke na beljaškem kolodvoru v dneh 17. in 18. julija 1945, ko se je vrnil iz izgnanstva v Beljak prvi transport s približno 428 izseljenci. Britanske oblasti so jih namreč skušale zavrniti ter jih napotiti nazaj na ozemlje nemškega rajha. Dr. Joško Tischler takole opisuje reakcijo izseljencev, ko jim je postala jasna britanska namera: »V kratkih minutah je 400 ljudi poskakalo iz vagonov in vsa prtljaga je že ležala med tračnicami. Z bliskovito naglico so sledili dogodki drug drugemu: aretacija, grožnje, povelje za zopetni vstop, nastop angleške policije. Mrak je ležal nad kolodvorom, žene so kričale, otroci jokali. Ob enajsti uri je bila odpoklicana angleška policija, ne da bi nas mogla prisiliti k zopetnemu vstopu. Ta-

koj se je pojavila beljaška policija s puško in enim nabojem, čeprav tedaj še ne bi smela nositi orožja. Napetost se je stopnjevala in dosegla svoj višek, ko so med policisti ljudje opazili može, kateri so pri izselitvi opravljali policijsko službo. Napeti trenutki. ‚Mi hočemo domov‘, je bila zahteva in, četudi bi policija streljala, bi nihče ne šel nazaj v vagon. Narod je bil discipliniran, ni bilo treba besede, le pogled, namig in vse je funkcioniralo. Do ene zjutraj je trajal boj. Ljudje so sedli po tleh in niso več vstali. Priborili so si domovino.«⁵ — S pomočjo jugoslovanskih oblasti pa se je vrnilo v tem času iz sovjetskega zasedbenega področja Avstrije čez osrednjo Slovenijo še nadaljnjih 31 izseljenskih družin, ki so bile po izpustitvi iz taborišč leta 1944 na območju Spodnje Avstrije, predvsem na tamkajšnjih posestvih koroškega veleposestnika Marescha.⁶ — Postavlja se vprašanje, kateri motivi so vodili Britance pri poskusu zavrnitve izseljencev. Da je igrala pri tem določeno vlogo britanska neobveščenost, je gotovo.⁷ Vse pa kaže, da so bili pri tem soudeleženi tudi pripadniki avstrijske pomožne policije na beljaškem kolodvoru in tamkajšnji tolmači. Vsekakor je dobilo to dogajanje izrazito političen značaj in ustrezno mesto v argumentacijah jugoslovanske strani v koroškem vprašanju.

Z vrnitvijo izseljencev pa se je zapletlo tudi vprašanje vrnitve pregnancev na njihove domove ter v marsičem onemogočilo izpolnitev obljub začasne deželne vlade. Predvsem so bili domovi izseljencev zasedeni z najemniki in oskrbniki, ki so jih naselile nacistične oblasti, med njimi tudi s Kanalčani.⁸ Vse to je vodilo k improvizaciji; v Žitari vesi so na primer svetovali povratnikom, naj trenutno potrpe s prevzemniki njihovih posestev iz dobe nacizma.⁹ Da je imel tak odnos negativen odmev pri povratnikih, je razumljivo. Ker so skušali nekateri izseljenci na nasvet Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško kot edinega slovenskega političnega predstavništva sami reševati vprašanje o vrnitvi posestev, je izdala britanska vojaška oblast avgusta 1945 opozorilo, da pripravlja sama navodila, na podlagi katerih bodo mogli prizadeti zahtevati vrnitev na svojo posest; to navodilo pa da bo zajemalo tudi vprašanje odškodnine. Britanci so dalje pod pretnjo kazni opozarjali prizadete, da si sami ne smejo na lastno roko iskati pravice.¹⁰

Dne 4. avgusta 1945 so končno pričele v skladu z britanskimi navodili posebne komisije ocenjevati škodo, ki so jo izseljenci utrpeli; v ozadju njihove ustanovitve pa je bila menda pobuda takratnega slovenskega zastopnika v deželni vladi dr. Joška Tischlerja.¹¹ Komisijo se sestavljali zastopnik izseljencev, lokalnih oblasti, pravnik in strokovni izvedenec. Skoraj istočasno so deželne oblasti predlagale Britancem, naj razveljavijo veljavnost za nacizma, Slovencem zaplenjenih posestev ter njihovo pravno vrnitev nekdanjim lastnikom. Za Kanalčane pa je predlog predvideval njihovo nadaljnje bivanje v deželi z omejitvijo, da bo to mogoče, »kolikor bodo za to na razpolago kmetije in kolikor jih je (Kanalčane) mogoče imeti za Avstrijce in (kolikor) niso bili aktivni nacisti«. Komisije so dobile še nalogo izdelati natančen popis posesti; povratniki bi ne smeli trpeti škode, naseljencem za časa nacizma pa je bila po tem predlogu priznana pravica do povračila investicij, vloženih v zemljišča in gospodarska poslopja.¹²

Na to, da je Osvobodilna fronta odklonilno gledala na delo ocenjevalnih komisij, je vsekakor vplivalo dejstvo, da so bili njihovi člani tudi posamezniki, ki so bili leta 1942 dejavno udeleženi pri izselitvi Slovencev. To velja predvsem za ing. V. Mayerhoferja v velikovškem političnem okraju, ki pa je bil nato na protest slovenske in jugoslovanske strani odpuščen iz službe.¹³ Do septembra 1946 so komisije pregledale 237 posestev slovenskih izseljencev. Po preglednici (nanaša se na celotno območje Koroške) je bila do tega časa ocenjena škoda v političnem okraju Šmohor na 6 posestvih, Celovec — okolica 74, Beljak — okolica 53, Velikovec 101 in v okraju Wolfsberg 3 posestva; skupna škoda pa je znašala 3.145.280 takratnih avstrijskih šilingov. Ti podatki kažejo, ne glede na način cenitev, da so bili najhuje prizadeti z izselitvijo leta 1942 izseljenci v političnem okraju Wolfsberg, Celovec — okolica in Šmohor, tem pa sledita politična okraja Beljak — dežela in Velikovec. Povprečna ocenjena škoda na eno posestvo je znašala po tej cenvitvi v političnem okraju Celovec — dežela 15.419,5 šilingov, Šmohor 12.580, Velikovec 10.610, Beljak — okolica 1499,5 in Wolfsberg 16.860 šilingov;¹⁵ vse to pa nedvomno kaže ne le na posestniško strukturo izseljenih Slovencev, ampak tudi na različne kriterije, ki so v letih 1941 in 1942 odločali pri izbiri »kandidatov« za izselitev.

Kot prvo pomoč izseljenim družinam so konec leta 1945 dodelili Britanci 150.000 šilingov, ponovna pomoč z ustanovitvijo posebne-

ga fonda dunajske vlade aprila 1946 (»južno-koroška pomoč«) pa je znašala milijon šilingov; namenjena je bila tako izseljencem kot tudi nekdanjim Kanalčanom.¹⁶

Svoje je k začetnemu položaju izseljencev prispevala tudi pravna neurejenost, ki je poleg drugih faktorjev do konca leta 1946 zavirala pravno vrnitev posesti izseljenim Slovencem,¹⁷ nekatera druga vprašanja pa so se kljub konferencam za sklenitev avstrijske državne pogodbe vlekla še tja v leto 1950. Slovenski tisk je v tem letu še omenjal vprašanje o razlaščenem posestvu izseljenca Antona Grila pd. Arlaka ter o znanem dr. Hansu Steinacherju, ki je pred sodiščem kot priča zavračal upravičeno Grilovo zahtevo.¹⁸ — Ko govori o vprašanju povračila škode izseljenim Slovencem, dr. Julij Felaher ugotavlja, da je neurejenosti ukrepov koroških oblasti ob vprašanju povračila škode izseljenim Slovencem pripisati dejstvo, da ti ukrepi niso imeli zaslonbe v osrednji avstrijski zakonodaji, ki ni imela dovolj jamstva za rešitev vsch zamotanih vprašanj, nastalih po drugi svetovni vojni; to pa je šele dve leti po zmagi nad nacizmom omogočila s tako imenovanim tretjim povračilnim zakonom z dne 6. februarja 1947 in z njegovimi dopolnitvami dosegla pravno preknjiženje večine razlaščenih posestev na nekdanje lastnike,¹⁹ ostalo pa je še dalje — tja do leta 1961 — odprto vprašanje o dokončnem povračilu škode nasilno izseljenim Slovencem kot žrtvam političnega pregona.

OPOMBE

1. Več o tem Tone Zorn, 8. maj 1945 v Celovcu, Kronika, 1965, št. 3, str. 203—205. — 2. Kärntner Nachrichten, Klagenfurt, 8. V. 1945. — 3. Sklep citira knjižica Kärntner — ein Problem, Wien 1945. — 4. Sklep koroškega posvetovalnega deželnega odbora z dne 13. 6. 1945 (Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, f. 166). — 5. Naddrobno popisuje te dogodke dr. Joško Tischler v prilogi Spomenice koroških Slovencev zavezniški komisiji na Dunaju, šte. 15 (tudi v francoskem, angleškem in ruskem jeziku, tipkopis). Tu je pod prilogo šte. 13 tudi britanska verzija teh dogodkov; dr. Joško Tischler, Ljubo domá, kdor ga ima, Družina in dom, Celovec, 1949, št. 4, str. 7—11. — 6. Podatek v arhivu INV, f. 166. — 7. Glej opombo 5. — 8. Prim. pripombe v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, 1963, str. 213 — 214. — 9. Prim. Ljudsko pravico, št. 83, 29. 7. 1945. — 10. Kärntner Nachrichten, št. 69, 2. 8. 1945. — 11. Slovenski poročevalec, št. 103, 18. 8. 1945. — 12. Prepis tega predloga hrani arhiv INV. — 13. Notica v arhivu INV, f. 218. — 14. Več o tem gl. Volkswille, Klagenfurt, št. 24, 14. 2. 1946; št. 33, 7. 3. 1946; št. 20, 25. 1. 1947. — 15. Podatki deželne vlade v arhivu INV. — 16.

Dr. Joško Tischler, Zur Lage der Slowenen in Kärnten, Pressedienst OF, št. 4, 2. 3. 1946; Die Neue Zeit, št. 242, 22. 10. 1949. — 17. Prim. intervencijo koroškega deželnozborskega poslanca KPA J. Kanzianke februarja 1947, Pressedienst OF, št. 7, 22. 2. 1947. — 18. Prim. Slovenski po-

ročevalec št. 111, 11. 5. 1950. — 19. Dr. Julij Felaher, Vprašanje povračila imovine in povratka škode koroškim Slovencem, ki so bili v drugi svetovni vojni prisiljeno izseljeni, z vidika avstrijskega prava. Gospodarski koledar, 1960, Ljubljana, str. 57—62.

